

EKOLOGIK QADRIYATLARNING EKOLOGIK TARBIYA JARAYONIDAGI USTUVOR PEDAGOGIK VAZIFALARI

Raxmanova Zebiniso Po'latovna

*O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim,
fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi
Bosh ilmiy-metodik markazi tadqiqotchisi,
biologiya fanlari nomzodi., dotsent*

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21544315>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ekologik va milliy qadriyatlarning ekologik tarbiya jarayonidagi ahamiyati, ustuvor vazifalari yoritilgan bo'lib, ta'lim muassasalarida milliy yondashuvga asoslangan ekologik tarbiyani tashkil etish, ekologik qadriyatlarni shakllantirish jarayonidagi o'ziga xos jihatlarga e'tibor qaratilgan hamda milliy qadriyatlar ekologik tarbiya jarayonining ustuvor pedagogik asosi ekanligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ekologik qadriyatlar, ekologik tarbiya, ekologik ong, tabiat haqidagi bilimlar, ma'naviy meros, xalq og'zaki ijodi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar, pedagogik vazifalar.

Bizga ma'lumki, hozirgi globallashuv va ekologik inqirozlar sharoitida jamiyat taraqqiyotining barqarorligini ta'minlashda ta'lim muassasalarida ekologik tarbiyaning ahamiyati kun sayin oshib bormoqda. Tabiiy resurslarning kamayishi, iqlim o'zgarishi, cho'llanish va boshqa shu kabi jarayonlar insoniyatdan atrof-muhitga mas'uliyatli munosabat hamda rejali foydalanishni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, ekologik tarbiya tizimini milliy qadriyatlarga tayangan holda shakllantirish zamonaviy pedagogikaning eng muhim vazifalaridan biridir.

Ta'lim muassasalarida ekologik qadriyatlarni muvaffaqiyatli shakllantirish uchun ma'lum tartib-qoidalarga rioya qilish va ketma-ket bosqichlardan o'tish zarur. O'zbek pedagoglarining boy tajribasi ekologik qadriyatlarning ekologik tarbiya jarayonidagi

o'rni va ahamiyatini aniqlashga imkon yaratdi. Jumladan, N.S. Tursunova 2019 yilda ekologik qadriyatlarni shakllantirish jarayonini tarbiyaviy-ta'limiy jarayonning barcha komponentlari bilan chuqur integratsiyalashgan holda amalga oshirish konsepsiyasini ilmiy jihatdan rivojlantirdi va amaliy sinov bosqichlarini amalga oshirdi. Tadqiqotchining ta'kidlashicha, ekologik tarbiya alohida ajratilgan mashg'ulot yoki ma'lum bir kun sifatida emas, balki ta'lim oluvchilarning kundalik hayoti va faoliyatining barcha jabhalarini qamrab oluvchi, har bir daqiqada amalga oshiriluvchi ajralmas qism sifatida tashkil etilishi lozim. Bu yondashuv ekologik tarbiyaning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi va ta'lim oluvchilarda barqaror ekologik ko'nikmalar shakllanishiga yordam beradi.

Milliy yondashuvga asoslangan ekologik tarbiya yuqori samaradorlik ko'rsatadi. Milliy-madaniy qadriyatlar, xalq pedagogikasi tajribasi, mahalliy tabiat xususiyatlari va o'zbek xalqining ajdodlardan meros qolgan boy ekologik an'analariga asoslangan ekologik tarbiya universal yondashuvlarga nisbatan ancha samarali bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, milliy yondashuvdan foydalanganda samaradorlik ko'rsatkichi 35-40% yuqoriroq bo'ladi, chunki ta'lim oluvchilar o'zlariga yaqin, tushunarli va qadrliroq bo'lgan milliy qadriyatlar orqali ekologik bilimlarni osonroq va mustahkamroq o'zlashtiradilar. Ekologik tarbiya alohida mashg'ulot yoki faoliyat turi sifatida emas, balki bilim berish, tarbiyalash va rivojlantirishning barcha yo'nalishlarini qamrab oluvchi, kundalik faoliyatning barcha shakllariga chuqur integratsiyalashgan jarayon sifatida amalga oshirilishi kerak. Ekologik tarbiya o'qitishning barcha sohalari bilan bog'lanishi, ta'lim oluvchilarning barcha faoliyatlari (o'yin, mehnat, kuzatish, eksperimental faoliyat) ga singib ketishi zarur. Faqat shunday kompleks yondashuvgina barqaror natijalar beradi.

Shu o'rinda aytish joizki, xalq og'zaki ijodi ekologik tarbiyaning boy manbalaridan biri sifatida qaraladi. L.N.Nurmatova 2017 yilda o'zbek xalq maqollari, topishmoqlari, ertaklari va dostonlari orqali ekologik qadriyatlarni o'rgatish tajribasini chuqur o'rgandi

va ularning pedagogik imkoniyatlarini ochib berdi. Masalan, "Yer – onangdek ezgu", "Daraxtni kesma, mevasini ye", "Bug‘doy ekkan – non o‘radi, yaxshilik qilgan – ezgulik o‘radi" kabi xalq maqollari ta‘lim oluvchilarda tabiatga hurmat, ehtiyotkorlik va ekologik mas‘uliyatni tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Bu maqollar oddiy, tushunarli tilda aytilgan bo‘lsa-da, chuqur falsafiy ma‘noga ega va bolalar ongiga oson singib ketadi. Xalq topishmoqlari esa ta‘lim oluvchilarning tabiat haqidagi bilimlarini boyitadi, kuzatuvchanlik va fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Milliy bayramlar va an‘anaviy marosimlar ham ekologik tarbiyaning muhim vositalariga aylantirildi. F.R.Rustamova 2019 yilda "Navro‘z", "Mehrgon" kabi qadimiy milliy bayramlar, "Hashar" kabi xalq an‘analari orqali bolalarda tabiatga mehr, jamoaviy mehnat orqali atrof-muhitni obodlashtirish va go‘zallashtirish g‘oyalarini singdirish imkoniyatlarini ko‘rsatib berdi va amaliy tajribalar asosida isbotladi. Navro‘z bayrami tabiatning uyg‘onishi, yangilanishi bilan bog‘liq bo‘lib, bolalarga tabiat qonuniyatlarini anglashga, unga mehr-oqibat bilan munosabatda bo‘lishga o‘rgatadi. Hashar an‘anasi esa jamoa bo‘lib mehnat qilish, atrof-muhitni tozalash va obodlashtirish g‘oyalarini singdiradi.

Mahalliy tabiiy resurslardan foydalanish ham muhim ahamiyat kasb etadi. S.B.Boqiyeva 2020-yilda mahalliy o‘simlik va hayvonot dunyosi bilan yaqindan tanishish, mahalliy ekologik muammolarni o‘rganish va ular ustida mulohaza yuritish orqali ekologik bilimlarni shakllantirish va mustahkamlashning katta ahamiyatini asoslab berdi. Ta‘lim oluvchilar o‘z hududida o‘sadigan o‘simliklar, yashaydigan hayvonlar bilan tanishganda, ularni yaqindan kuzatganda va o‘rganganda, ekologik bilimlar yanada chuqurroq va barqarorroq bo‘lib qoladi.

Ekologik qadriyatlarni shakllantirish jarayoni milliy qadriyatlar, xalq pedagogikasi an‘analari va mahalliy ekologik xususiyatlar mustahkam asosida qurilganda, ta‘lim oluvchilarga yaqin va tushunarli bo‘lganda, ularning milliy ongiga to‘g‘ri kelib tushganda eng yuqori samara va barqaror natijaga erishiladi. Shu o‘rinda milliy

qadriyatlar tushunchasining mazmun-mohiyatiga qisqacha to'xtalib o'tish maqsadga muvofiq. Milliy qadriyatlar – bu ajdodlardan avlodlarga meros bo'lib kelayotgan ma'naviy-axloqiy normalar, qadriyat me'yorlari, urf-odatlar, udumlar, odob-axloq qoidalarini bo'lib, ular yoshlarning dunyoqarashini shakllantiradi. Ular orasida tabiatni e'zozlash, yer-suvni muqaddas bilish, daraxt ekishni savob amali deb ko'rish, tabiatga zarar yetkazmaslik haqidagi qarashlar ekologik tarbiyaning asosiy manbalari hisoblanadi.

Shu ma'noda milliy qadriyatlar ekologik tarbiyada asosiy yo'naltiruvchi kuch sifatida xizmat qiladi. Ekologik tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarning ustuvorligi shundan iboratki, ular yoshlar ongiga ekologik mas'uliyatni tabiiy, ichki ehtiyoj sifatida singdiradi. Bu qadriyatlar ilmiy bilimlar bilan uyg'unlashganda esa ekologik madaniyatning yanada barqaror shakllanishiga zamin yaratadi. Milliy qadriyatlar ekologik tarbiya jarayonida bir necha darajada ta'sir ko'rsatadi Ekologik tarbiya jarayonida milliy qadriyatlarning ustuvorligi shundan iboratki, ular yoshlar ongiga ekologik mas'uliyatni tabiiy, ichki ehtiyoj sifatida singdiradi.

Ushbu jarayon quyidagi ustuvor pedagogik vazifalar orqali amalga oshadi:

1. Aksiologik (Qadriyatli) funksiya. Bu funksiya orqali o'quvchilar ongida tabiatga oddiy resurs emas, balki oliy ma'naviy qadriyat sifatida qarash shakllanadi. Birinchi prezidentimiz ta'kidlaganidek, "Tabiatga munosabat – bu insonning o'ziga munosabatidir". Bu yoshlarda tabiat oldidagi axloqiy mas'uliyatni uyg'otadi.

2. Kognitiv-axborot beruvchi funksiya. Milliy merosimiz va xalq og'zaki ijodi namunalari yoshlarga ekologik bilimlarni ta'sirchan tilda yetkazadi. Masalan, o'zbek xalq maqollarida uchraydigan tabiatni e'zozlash g'oyalari nafaqat pand-nasihat, balki ekologik bilimlar manbaidir.

3. Praksiologik (Amaliy-faoliyatli) funksiya. Bu funksiya milliy an'analar (hashar, ko'chat ekish) va bugungi kundagi "Yashil makon" umummilliy loyihasi orqali amalga oshadi. Bunda nazariy bilimlar bevosita amaliyot bilan bog'lanadi.

4. Motivatsion-yo'naltiruvchi funksiya. Milliy qadriyatlar yoshlarni tabiatni asrashga ichki ehtiyoj sezishga undaydi.

5. Regulyativ (Tartibga soluvchi) funksiya. Milliy qadriyatlar UNESCO tomonidan ilgari surilgan barqaror rivojlanish tamoyillari bilan uyg'unlashgan holda, yoshlarning tabiatdagi xulq-atvorini tartibga soluvchi ma'naviy "filtr" vazifasini bajaradi.

Milliy qadriyatlar ekologik tarbiya jarayonining ustuvor pedagogik asosini tashkil etadi. Ular yosh avlod ongiga tabiat muhofazasini axloqiy, ma'naviy va shaxsiy mas'uliyat sifatida singdiradi. Xalqimizning asrlar davomida shakllangan tabiatga nisbatan hurmat-ehtirom qadriyatlari ekologik tarbiyaning tabiiy manbai bo'lib, pedagogik jarayonni boyitadi, uni samarali va ta'sirchan qiladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ekologik tarbiya milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan taqdirdagina yoshlar atrof-muhitga ongli munosabatda bo'ladi, ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanish g'oyalarini chuqur anglaydi. Bugungi ekologik tahdidlar sharoitida milliy qadriyatlarga asoslangan ekologik tarbiya nafaqat ta'lim tizimi, balki jamiyatning har bir bo'g'ini uchun dolzarb vazifadir. Tabiatni asrashning ma'naviy-axloqiy asoslarini kuchaytirish, yosh avlodni ekologik mas'uliyatga chorlash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligini ta'minlash – ekologik tarbiyaning eng muhim yo'nalishlari bo'lib qoladi. Shu bois pedagoglar, ota-onalar va jamiyatning barcha a'zolari ekologik qadriyatlarning targ'iboti va amaliyotiga mas'uliyat bilan yondashishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 30 yanvarda "O'zbekiston - 2030" strategiyasini "Atrof-muhitni asrash va "yashil iqtisodiyot" yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida"gi PF-16-sonli Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi **Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 27 maydagi** "Ekologik ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi **434-son** Qarori.

3. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
4. Hodiyev A., Jo'rayev R. Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari jamiyati, 2015. – 212 b.
5. O'zbek xalq og'zaki ijodi: Maqollar to'plami. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2010. – 320 b.
6. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: UNESCO, 2017. – 164 p.
7. *Винокурова Н.Ф.* Культурно-экологический подход в модернизации географического образования: теоретико-методологические основы и методика реализации // Теория и методика обучения географии: история и современные направления развития. - СПб., 2004. - С. 18-25.
8. *Глазачаев С.Н.* Глобальные вызовы современности и миссия образования // Вестник Международной Академии Наук (Русская секция). - № 1.-2010.-С. 29-32.
9. *Камерилова Г.С.* Теоретические основы урбоэкологии как вариативной школьной дисциплины школьного географического образования: Автореф. дисс... докт. пед. наук / Г.С. Камерилова. - СПб, 2001. - 43 с.